

LİSE ÖĞRENCİLERİNDE MERHAMET VE DİNDARLIK ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

An Examination of the Relationship Between Compassion and Piety in High School Students

İlyas PÜR

Dr. Öğretim Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Psikolojisi Ana Bilim Dalı,
Nevşehir/Türkiye.

*Asst. Prof., Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Theology Faculty, Department of Psychology of Religion,
Nevşehir/Turkey.*

ilyaspur@hotmail.com, Orcid: 0000-0002-7795-8212

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 14 Nisan / April 2022

Kabul Tarihi / Accepted: 10 Haziran / June 2022

Yayın Tarihi / Published: 30 Haziran / June 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June 2022

Cilt / Volume: 21 Sayfa/Pages: 143-172

Atrf / Citation: PÜR, İlyas. "Lise Öğrencilerinde Merhamet ve Dindarlık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi" [An Examination of the Relationship Between Compassion and Piety in High School Students]. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [BOZİFDER]-Bozok University Journal of Faculty of Theology [BOZİFDER]* 21 (Haziran / June 2022): 143-172.

<https://doi.org/10.51553/bozifder.1103595>

Etik Beyan/ Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (**İlyas PÜR**).

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

LİSE ÖĞRENCİLERİNDE MERHAMET VE DİNDARLIK ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

Öz

Psikoloji literatüründe sıklıkla adı geçen merhamet, bilimsel araştırmalara konu olmasına rağmen genellikle göz ardı edilmiş bir duygu türüdür. Bu alanda yapılan çalışmaların az olması bu durumun bir işareti olabilir. Buna sebep olarak ise Batı dünyasında yapılan psikoloji çalışmalarının daha ziyade pozitivist bir temele dayanması ve başlangıçta psikoloji bilimi ile uğraşan bilim adamlarının psikanalizin tesirinde kalmaları gösterilebilir. Bu çalışmanın amacı merhamet ile dindarlık arasındaki ilişkinin tespit edilmesidir. Çalışmanın örneklemini Mersin ilinin farklı liselerinde öğrenim görmekte olan 374 öğrenciden oluşmaktadır. Araştırmada ölçme araçları olarak kişisel bilgi formu, merhamet ölçeği ve dinî yaşayış ölçeği kullanılmıştır. Araştırmada öncelikle bazı demografik değişkenler ile merhamet ve dinî yaşayış arasındaki ilişkilere bakılmış, daha sonra merhamet ve dinî yaşayış arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Elde edilen verilerin analizi sonucunda şu sonuçlara ulaşılmıştır: Kızların merhamet ve dinî yaşayış düzeyleri erkeklerinkinden anlamlı derecede daha yüksektir. Yaş değişkeninde gruplar arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır. Okul türü bakımından imam-hatip lisesi öğrencilerinin dinî yaşayış düzeyleri diğer lisedeki öğrencilerden anlamlı derecede yüksektir. Merhamet ile dinî yaşayış arasında ise pozitif ilişki bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Din psikolojisi, Merhamet, Psikoloji, Din, Dindarlık.

An Examination of the Relationship Between Compassion and Piety in High School Students

Abstract

Compassion, frequently mentioned in literature the of psychology, is a type of emotion that is often overlooked despite that it is a subject within scientific research. The scarcity of such studies in this field is a sign of this situation. The reason for this is that the psychological studies conducted in the Western world are mostly based on a positivist basis and that the scientists dealing with the science of psychology at the beginning were under the influence of psychoanalysis. The aim of this study is to determine the relationship between compassion and piety. The sample of this study consists of 374 students who are studying in different high schools in the city of Mersin. In this research, a Personal Information Form, the Compassion Scale, and The Religious Life Scale were used as measurement tools. In this study, at first the relationship between some demographic variables and compassion and religious life was examined, and then the relationship between compassion and religious life was examined. The following conclusions were obtained as a result of the analysis of researched data: The level of compassion and religious life among girls is significantly higher than that among boys. There was no significant relationship between the groups in the age variable. In terms of the school type, the religious life levels of the students of Imam-Hatip High School are significantly higher than those of other high schools. A positive relationship was found between compassion and religious life.

Keywords: Psychology of Religion, Compassion, Psychology, Religion, Religiosity.

Giriş

İnsan tabiatının özünde bazı pozitif duygular bulunmaktadır.¹ Psikoloji bilimi ise bu duyguları fark etmekte ve anlamaya çalışmaktadır.² Fakat tarihsel sürece bakıldığında özellikle 2. Dünya Savaşı'ndan sonra psikoloji alanında verilen hizmetler büyük ölçüde tıbbi yöntemlere dayandığı için bu duygular göz ardı edilmiştir. Buna karşılık psikoloji biliminde son yıllarda yapılan çalışmalara bakıldığında ise bir gelişimden söz edilmekte ve bu anlamda özellikle pozitif psikoloji 2000'li yılların başından itibaren bu gelişimin bir örneğini oluşturmaktadır. Bu nedenle pozitif psikoloji bir değişim başlatarak bireylerin olumlu özelliklerinin ve merhamet gibi psikolojik iyi oluşlarının artırılmasına ve onların ruhsal sağlıklarının korunmasına yönelmiştir.³ Bu değişimin başlıca ilgi alanları iyilik, diğerkâmlık, affedicilik ve şükür gibi değerlerdir. Bu değerlerden biri de şüphesiz merhamet duygusudur. Merhamet duygusu, felsefe, ilahiyat ve sosyoloji gibi pek çok alanda inceleme konusu olmakla birlikte özellikle psikoloji alanında yerini alarak modern hayatta kendisine ihtiyaç duyulan bir kavram haline gelmiştir.

Genel olarak merhamet, bir kişinin acısını ve ıstırabını paylaşabilme yetisi olarak tanımlanmaktadır.⁴ Diğer taraftan merhamet, bir kişinin sıkıntı ve derdine ilgi duymak ve onun bu haline acıyarak şefkat göstermektir.⁵ Başka bir ifadeyle, merhamet duygusu başkasının sıkıntı, güçsüzlük ve sorunlarına ilgi gösterme, onun bu haline acıyarak ve şefkat göstererek, onunla beraber acı hissetme ve ayrımcılık yapmaksızın herkese eşit dağıtılan bir acıma duygusu olarak tanımlanır.⁶ Bu tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere merhamet kavramı çok boyutlu bir duygu türüdür ve kişinin içsel dünyasına yönelik hislerini içerir. Ayrıca mer-

¹ Kemal Sayar, *Merhamet: Kalbe Dönüş İçin Son Çağrı* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2008), 76.

² Martin E. P. Seligman, *Gerçek Mutluluk*, çev. Sema Kurt Akbaş (Ankara: Hyb Basım Yayın, 2007), 1.

³ Martin E. P. Seligman-Mihaly Csikszentmihalyi, "Positive Psychology: An Introduction", *The American Psychologist* 55/1 (2000), 5-14.

⁴ Christopher Germer, *The mindful path to self-compassion: Freeing yourself from destructive thoughts and emotions* (Hove: Routledge, 2009), 187.

⁵ Hayati Hökelekli, "Gökyüzünden Yeryüzüne Yayılan Bir Değer: Merhamet ve Eğitimi", *Diyanet Aylık Dergi* 244 (2011), 13-16.

⁶ Hökelekli, "Gökyüzünden Yeryüzüne Yayılan Bir Değer: Merhamet ve Eğitimi", 13.

hamet, duygunun oluşumu açısından da hem aksiyona hem de sosyal bir özelliğe sahiptir. Bu noktada Gilbert, merhametin duygu, düşünce ve davranışın birleşiminden oluştuğunu belirtmektedir.⁷ Aristoteles ise merhameti, yıkıcı veya acı verici bir durumun, bir kişinin başına geldiği görüldüğünde, aynısının bizim de başımıza gelebileceğini ve bu durumun yakın zamanda meydana gelebilme ihtimalinin olduğunu ve bunun üzüntü ve acı hissi olduğunu ifade eder.⁸ Underwood ise merhamet duygusunun diğer insanların iyi olmaları için var olan bir sevgi şekli olduğunu belirtir. Ona göre merhamet duygusu diğer insanların iyiliği ile ilgili olarak eylem ve tutumla ilişkili bir kavramdır.⁹ Merhametin zıt anlamları ise acımasızlık, katılık, hoşgörüsüzlük, kıskançlık, soğukluk, ilgisizlik ve umursamazlık gibi kavramlardır.¹⁰

Diğer taraftan merhamet duygusunun kaynağı ile ilgili farklı yaklaşımlar ileri sürülmektedir. Bu çerçevede merhamet duygusunun biyolojik özelliklerden kaynaklandığını savunan araştırmacıların bulunmasının yanı sıra onun sonradan kazanıldığını ileri süren bilim adamları da vardır. Bu anlamda kişide merhamet davranışının oluşmasında bireyin yetiştirme biçimi ve ebeveynleri ile kurduğu etkileşim belirleyici bir unsurdur. Buna ek olarak; kişinin merhamet duygusunun bağlanma figürü tarafından etkilenebileceği ve dolayısıyla çevresel etmenlerin de önemli bir faktör olması sözü geçen yaklaşımlardan bazılarıdır.¹¹ Zira bu doğrultuda merhamet duygusunun oluşumu sırasında ebeveynlerin özellikle çocuklarına yönelik takındığı şefkat ve merhamet eksenli bir tutumun önemli olduğu belirtilmektedir.¹²

Pommier, merhametin farklı şekillerde seyreden psikolojik hasta-

⁷ İsa Yücel İşgör, "Merhametin Öznel İyi Oluş Üzerindeki Yordayıcı Etkisinin İncelenmesi", *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 16/2 (2017a), 425.

⁸ Aristoteles, *Retorik*, çev. Mehmet H. Doğan (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014), 117.

⁹ Glynn Underwood, *The Science of Compassionate Love: Theory, Research And Applications* (Molden USA: Wiley-Blackwell Publishing, 2009), 3.

¹⁰ Hayati Hökelekli, "Merhamet", *Dem Dergisi* 1/4 (2007), 78.

¹¹ İsa Yücel İşgör, "Üniversite Öğrencilerinde Bağlanma Stilleri ve Akademik Başarının Merhamet Üzerindeki Yordayıcı Etkisi", *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 19/1 (2017b), 84.

¹² Hüseyin Peker, "Merhamet Eğitiminde Model Almanın Önemi", *Diyanet Aylık Dergisi* 244 (2011), 21.

lıklara karşı koruyucu ve sosyal ilişkileri geliştirici bir özelliğe sahip olduğunu ifade eder.¹³ Nitekim merhametin iyileştirici bir etkisi de vardır. Bu etki aynı zamanda ruh için bir tedavidir. Merhamet duygusu koşulsuzdur. İnsan sadece kendi çevresine değil herkese karşı merhametli olmalıdır. Kişinin diğer insanlara merhamet gösterebilmesi için, ilk olarak kendisine karşı merhametli olması gerekir. Zira insan kendini sevmezse, diğer insanları da sevemez ve onlara merhametli davranamaz.¹⁴ Bu hususta psikoloji biliminin öncülerinden Maslow ise kendini gerçekleştiren insanların hem en merhametli kişiler olduklarını ve hem de bu kişilerin topluma yön veren, sömürüye, adaletsizliğe ve zulme karşı en etkili biçimde mücadele eden bireyler olduklarını belirterek merhametli kişilerin toplum içerisindeki yerlerine dikkat çeker.¹⁵ Ayrıca merhamet duygusunun insanın özünde bulunan bir duygu çeşidi olduğunu söyleyen Sayar'a göre merhamet kavramını öğretmek merhamet duygusuna odaklanmış bir insan beyni için zor bir durum değildir.¹⁶

Araştırmalara konu olan bir başka soru da merhamet duygusunun doğuştan mı yoksa sonradan mı kazanıldığı sorusudur. Psikoloji bilimi ile uğraşanların çoğu merhamet duygusunun doğuştan geldiğini ve öğrenme yolu ile şekillendiğini düşünmektedirler. Davranış boyutunda farklı biçimlerde kendini gösteren merhamet, duygusal olarak da bütün insanlarda ortaktır.¹⁷ İki boyutlu bir kavram olan merhamet hem duygu hem de eylem olarak kendini göstermektedir.

Merhamet kavramı hem kalpte ve düşüncede hem de aksiyonda kendini belli eden insani bir erdemdir.¹⁸ Bu iki boyutuyla merhametin doğuştan sahip olunan bir özellik olduğu söylenebilir. Nitekim merhametin bir düşünce biçimi ve geleneklerle belirlenen bütün sınırları aşan bir davranış biçimi olduğu belirtilmektedir. Bu anlamda merhamet, ha-

¹³ Elizabeth Ann Pommier, "The Compassion Scale", *The University of Texas At Austin* (2010), 4-5.

¹⁴ Bk. Osho, *Sevgi Aşkın En Güzel Çiçeği*, çev. Sangeet (İstanbul: Ganj Yayınları, 2007), 159-171.

¹⁵ Abraham Maslow, *Dinler, Değerler, Doruk Deneyimler*, çev. H. Koray Sönmez (İstanbul: Kuraldışı Yayınları, 1996), 10.

¹⁶ Kemal Sayar, "Şiddet ve Merhametsizliğin Kökenleri", *Diyanet Aylık Dergisi* 244 (2011), 24.

¹⁷ M. Haluk Özbay-Şenol Göka, *Her Halde İnsan* (Ankara: Elips Yayınları, 2004), 77.

¹⁸ İsmail Karagöz, *Allah, İnsan ve Merhamet* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014), 26.

yatın her alanında koşulsuz bir affetme ve yardımseverlik potansiyeli olarak ortaya çıkmaktadır.¹⁹ Ayrıca merhamet duygusu yapısı itibarıyla da empati ve öz-anlayış gibi kavramlara benzemektedir.²⁰

1. Merhamet Duygusunun Dindarlık Kavramı ile İlişkisi

Merhamet duygusu ve dindarlık arasında yapılan literatür taraması incelendiğinde bu hususta yapılan araştırmaların çok az olduğu görülmektedir. Bu hususta yapılan araştırmalar çoğunlukla İslâm dini etrafında şekillenmektedir. Bu nedenle merhamet duygusu ve dindarlık ilişkisini daha geniş bir çerçevede ele almak, araştırmanın özgün olmasında temel bir faktördür.

Dinler, müntesiplerine bazı tavsiyelerde bulunur. Dinlerin sunduğu bu tavsiyelere uyulduğunda insanların daha huzurlu ve daha mutlu bir hayat sürecekları ifade edilir. Bu sayede dinler, bireylere yardım etmeyi, affetmeyi ve şefkati öğreterek onlara merhametli ve fedakâr olmanın yollarını gösterir.²¹ Bu anlamda dinler Tanrı ile kul arasındaki ilişkinin temeline merhamet duygusunu yerleştirir. Gerek yaratıcının sonsuz affediciliği gerekse insanların birbirlerine merhameti neredeyse bütün dinlerde ortaktır. Zira insanların birbirlerine merhametiyle Tanrı'nın insanlara merhameti arasında sıkı bir ilişkinin bulunduğu ve bu ilişkinin doğru orantılı olduğu genellikle vurgulanan hususlardandır.

Merhamet duygusu özellikle Tanrı anlayışını sevgi üzerine yerleştiren dinlerde kutsal kabul edilmektedir. Çünkü merhamet kavramı bir değer olarak din sayesinde önemli bir güç kazanmaktadır.²² Örneğin Hristiyanlıkta merhameti merkeze alan bir din anlayışının olduğu görülür. Bu anlamda Tanrı merhamet sahibi olduğu²³ için müntesiplerine de merhamet sahibi olmaları tavsiye edilerek bazı yerlerde bu

¹⁹ Pieter, G. R. Villiers, "A Spirituality of Mercy in A Time of War", *Religion And Theology* 18 (2017), 150.

²⁰ İşğör, "Merhametin Özel İyi Oluş Üzerindeki Yordayıcı Etkisinin İncelenmesi", 425.

²¹ Osman Pazarlı, *Din Psikolojisi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982), 38.

²² Thoresen Oman Doug, *Handbook of The Psychology of Religion and Spirituality*, ed. Raymond F. Paloutzian- Crystal L. Park (London: The Guilford Press, 2005), 448.

²³ *Kutsal Kitap* (İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2008), Luk. 6:36, Rom.12:8, Yak. 2:13.

konuya değinilmiştir.²⁴ “*Ne güzel merhamet sahibi olanlara! Zira onlar merhamet elde edecekler*”²⁵ gibi ayetler merhamet duygusunun dinin müntesiplerinden istenen bir duygu olduğu görülmektedir. Tevrat’ta ve Zebur’da ise Tanrı’nın ebedi merhametli bir varlık olduğu²⁶ ifade edilmekte ancak bu özelliğin insanlara atfedilmediği belirtilmektedir. Yine Budizm’de de merhamet duygusunun önemli oranda referans kaynağı olduğu vurgulanmaktadır. Bu çerçevede Budizm tanımlanırken ‘*sonsuz merhamet dini*’ gibi bir ifadenin kullanıldığı görülmektedir.²⁷ Zira merhametli Tanrı algısına sahip bireylerin öfkeli Tanrı algısına sahip bireylere oranla insanları veya diğer olayları affetmeye daha meyilli olduğu bulunmuştur.²⁸ Nitekim Allport’un iç güdümlü dindarlık anlayışında dindarlığın bütün insanlığa evrensel bir merhamet sunmada pozitif etkisinin olduğu tezi, merhamet duygusunun meydana gelmesinde önemli bir etkenin de din olduğuna işaret etmektedir.²⁹

İslâm dininde de merhamet kavramı birçok yerde özellikle Kur’ân’da sûrelerin başında “*rahman ve rahim olan Allah’ın adıyla*” ibaresi ile zikredildiği için bu kavramın İslâm dinindeki yeri ve önemi açıkça ortaya konulmaktadır. Hz. Muhammed’in bütün âleme rahmet olarak gönderilmesi³⁰ mü’minlere karşı çok merhametli ve şefkatli olması,³¹ kendisine zalimce davrananlara bile hoşgörüyü yaklaşması İslâm dini açısından merhamet kavramının genişliğini göstermektedir. Zira “İnsanlara merhamet etmeyene Allah da merhamet etmez”³² hadisi merhamet kavramının dil, din, ırk gibi hiçbir ayırım gözetmek-

²⁴ Luk. 6:36.

²⁵ Mat. 5:7.

²⁶ Mez. 51:1; Ağt. 3:22.

²⁷ Clarence Hamilton, *Buddhism, A Religion of Infinite Compassion* (USA: The Liberal Arts Press, 1952), 1.

²⁸ Ali Ayten, “Affetme Eğilimi ve Dindarlıkla İlişkisi Üzerine”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37/1 (2009), 125.

²⁹ Ali Ayten, *Empati ve Din: Türkiye’de Yardımlaşma ve Dindarlık Üzerine Psiko-Sosyal Bir Araştırma* (İstanbul: İz Yayınları, 2013), 110.

³⁰ *Kur’ân-ı Kerim Meâli*, çev. Halil Altıntaş-Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), el-Enbiyâ 21/107.

³¹ et-Tevbe 9/128.

³² Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi’u’s-şâhîh*, nşr. Muhammed Zühayr b. Nasr (b.y.: Dâru Tavki’n-Necât, 1422/2001), “Tevhîd”, 2.

sizin bütün insanlığı kuşatarak düşmana bile bu duygu ile yaklaşılması gerektiğini gösterir.³³ Bu sebeple evrensel olarak düşünüldüğünde merhamet, insanlığa mutluluk ve huzur verirken İslâm'da ise merhamet, bir *motivasyon* bütünü şeklinde ortaya çıkmaktadır. İslâm'ın merhamet kavramına önem vermesinin sebebinin ne olduğu konusunda birçok yaklaşım ileri sürülebilir.

Merhametin yakın ilişki içerisinde olduğu bir kavram da ahlâktır. Çünkü merhamet güzel ahlâklı olmayı tavsiye eder. İnsanın eylemlerinin iyi veya kötü olduğu, ahlâk kriterleriyle belirlenir. Ahlâk, insanların davranışlarını yöneten ve ideal olan kural ve kaideler bütünü ve bunları yaşamın çeşitli koşullarına makul biçimde tatbik etme şeklidir.³⁴ İslâm ahlâkında ise erdemlerin sahası geniştir. Örneğin; sevgi, barış, kardeşlik ve dürüstlük gibi kavramlar ele alındığında merhametin bunların hepsini kolaylaştırdığını ve iyileştirdiğini söylemek mümkündür. Bu itibarla merhamet kavramına hem İslâm dininin hem de bütün dinlerin önem vermesi onun ahlâkın bir parçası olduğuna işaret eder.

2. Yöntem

2.1. Örneklem

Bu araştırmada merhamet duygusunun dindarlık eğilimine göre farklılaşp farklılaşmadığı temel problem olarak ele alınmıştır. Bu temel problemde hareketle alt problemler ise şu şekildedir:

1. Örneklemin cinsiyet değişkenine göre merhamet düzeyinde önemli bir farklılık var mıdır?
2. Örneklemin yaş değişkenine göre merhamet düzeyinde önemli bir farklılık var mıdır?
3. Örneklemin okul türü değişkenine göre merhamet düzeyinde önemli bir farklılık var mıdır?
4. Örneklemin gelir düzeyi değişkenine göre merhamet düzeyinde önemli bir farklılık var mıdır?

³³ Neda Armaner, *Psikopatolojide Dini Belirtiler* (Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1973), 103.

³⁴ Mevlüt Kaya-Cüneyd Aydın, "Üniversite Öğrencilerinin Dini İnanç ile Ahlaki Olgunluk Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (2011), 17.

5. Dinsel yaşayış merhamet düzeyini ne oranda yordamaktadır?

Araştırmanın örneklemini 2021-2022 eğitim-öğretim yılında Mersin ilinin farklı liselerinde öğrenim görmekte olan rastlantısal olarak seçilmiş toplam 374 öğrenciden oluşmaktadır. Örneklemin 208'i (%55.6) kız, 166'sı (%44.4) erkektir. Örneklemin 125'i (%33.4) 14-15 yaş grubunda, 145'i (%38.8) 16-17 yaş grubunda, 104'ü (%27.8) 17-18 yaş grubunda yer almaktadır. Yine örneklemin 227'si (%60.7) Anadolu lisesinde, 36'sı (%9.6) fen lisesinde, 111'i (%29.7) imam-hatip lisesinde öğrenim görmektedir. Örneklemin 185'inin (%49.5) sosyo-ekonomik düzeyi düşük, 112'sinin (%29.9) orta, 77'sinin (%20.6) ise yüksektir.

2.2. Veri Toplama Araçları

2.2.1. Kişisel Bilgi Formu

Araştırma anketinin demografik bilgiler içeren bu kısmında katılımcıların cinsiyet, yaş, öğrenim görülen okul türü ve ailenin aylık gelir durumu ile ilgili bazı ifadeler bulunmaktadır.

2.2.2. Dinî Hayat Ölçeği

Orijinalini Kayıklık'ın³⁵ geliştirdiği Dinî Hayat Ölçeği (DYÖ), sonraları Kayıklık ve Kalgı³⁶ tarafından gözden geçirilmiştir. Ölçek; ibadet, iman ve ahlâk olmak üzere toplam üç kısımdan oluşmaktadır. Bu kısımların her birisi 12'şer maddedir. Ölçeğin inanç boyutunda minimum 12, maksimum 84 skor elde edilmektedir. Ölçeğin hem ahlâk hem de ibadet boyutları da 12'şer maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin ibadet ve ahlâk boyutlarından elde edilebilecek asgari skor 12, maksimum skor ise 84'tür. Yapılan işlemlerin neticesinde ölçekten elde edilebilecek asgari skor 36, maksimum skor ise 252'dir. Bununla birlikte örneklem ortanın üstünde bir skor elde edebiliyorlarsa dindar olarak nitelendirilmektedir. Dinsel yaşayış ölçeğini oluşturan maddelerin iç tutarlık katsayısı 0.930 olarak bulunmuş ve Faktör-1, Faktör-2 ve Faktör-3'ün iç tutarlılık katsayısı sırasıyla 0.982, 0.937

³⁵ Bk. Hasan Kayıklık, *Orta Yaş ve Yaşlılıkta Dinsel Eğimler* (Adana: Baki Kitabevi, 2003).

³⁶ Bk. Hasan Kayıklık - Mehmet Emin Kalgı, "Dinsel Yaşayış Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (2017), 1-19.

ve 0.875 olarak hesaplanmıştır. Güvenirlik katsayısının 0.70 ve üstünde çıkması test skorlarının güvenilirliği için uygun görülmektedir. Ölçeğin yapı geçerliğine bakmak amacıyla açımlayıcı faktör analizi uygulanmıştır. İbadet boyutu için uygulanan faktör analizine göre maddelerin faktör yük değerleri 0.39 ile 0.74, inanç kısmı için uygulanan faktör analizine göre maddelerin faktör yük rakamları 0.79 ile 0.97, ahlâk boyutu için uygulanan faktör analizine göre maddelerin faktör yük değerleri 0.63 ile 0.83 oranında değişmektedir. Üç faktörlü 36 maddelik “Dinsel Yaşayış Ölçeği”nin kuramsal yapısını test etmek için yapılan “Doğrulayıcı Faktör Analizi-DFA” çalışmasında; modelin uyum indekslerinden X^2/sd 'nin değeri 1.93, NFI değeri 0.91, NNFI değeri 0.95, CFI değeri 0.95, SRMR değeri 0.07 ve RMSEA değeri 0.07 olarak bulunmuştur.³⁷ Bu değerlerin “Doğrulayıcı Faktör Analizi-DFA” sonucunda ölçeğin faktör yapısının uyumunun iyi olduğunu göstermektedir.

2.2.3. Merhamet Ölçeği

Araştırmada merhamet ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçek ilk olarak Pommier³⁸ tarafından üretilmiştir. Seher Akdeniz'in ve Mehmet Engin Deniz'in³⁹ birlikte Türkçeye uyarladığı bu ölçeğin güvenilirlik ve geçerlik araştırması yapılmıştır. Türkçeye uyarlamak için dört araştırma grubundan 854 öğrenci katılımcı olarak bulunmuştur (364 erkek ve 490 kız öğrenci). 24 maddeden meydana gelen ölçeğin psikometrik bakımdan; faktör analizi, ölçüt ile ilgili geçerlik, test-tekrar test metotlarıyla değerlendirilmiştir. Ölçeğin merhamet ile ilgili olarak altı boyutu olduğu kanıtlanmıştır. Madde analizlerine göre ölçek maddelerin faktör yük oranları 32 ile 57 bandında seyretmektedir. Madde verisine yönelik değerler ölçekte bulunan maddelerin ölçeği karşılayabilecek seviyededir. İç tutarlılık güvenilirlik oranının tamamı için 85 puandır. Tekrar test metodu ile yapılmış korelasyon oranının da makul seviyede olduğu anlaşılmıştır. Ni-

³⁷ Kayıklık-Kalgı, “Dinsel Yaşayış Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”, 11.

³⁸ Bk. Pommier, “The Compassion Scale”, 5-13.

³⁹ Bk. Seher Akdeniz-Mehmet Engin Deniz, “Merhamet Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”, *The Journal of Happiness And Well-Being* 4/1 (2016), 50-61.

hayetinde bu ölçeğin Türkçe şeklinin lisede okuyan öğrencilerinin merhamet seviyelerini ölçmesi uygun bulunmuştur.⁴⁰ Bilimsel araştırmaların ilk şartı verilerin güvenilirliğidir. Dolayısıyla bu ankete, güvenilirlik testi yapılmıştır. Bu ölçeğin Alpha değeri 0.87 olarak bulunmuştur. Bu katsayı 1'e yaklaştığında verilerin güvenilirlik düzeyi yükselmektedir.⁴¹ Bu durum neticesinde ölçeğin güvenilirlik oranının iyi olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada ayrıca minimum merhamet skoru 50, maksimum merhamet duygusu skoru 120, katılımcıların merhamet durumu genel skor ortalaması ise 96,61 olduğu bulunmuştur.

2.3. Veri Toplama İşlemi ve Analizi

Araştırma verilerinin toplanabilmesi için etik kurul kararı ve uygulama izni alınmıştır. Bu araştırma 2021-2022 eğitim-öğretim yılı bahar döneminde Mersin ilinin farklı liselerinde okuyan 374 öğrenci üzerinde gönüllülüğe dayalı anket uygulanmıştır. Uygulama yapılmadan önce katılımcılara elde edilen verilerin gizli kalacağı hususunda bilgi verilmiştir. Araştırmada elde edilen verilerin analizi için SPSS (v20) yazılımı kullanılmıştır. Öncelikle yaş, cinsiyet, okul türü, aylık gelir düzeyi, dinin birey için önemi ve dindar hissetme durum değişkenlerine bakılmış, sonra merhamet ve dinsel yaşayışın demografik değişkenlerle ilişkisi incelenmiştir. Son olarak ise dinsel yaşayış ile merhamet arasındaki ilişki tespit edilmiştir. Yapılan analizlerde korelasyon, basit doğrusal regresyon, t-testi, tek yönlü Anova ve Pearson korelasyon işlemleri uygulanmış ve anlamlı bulgulara araştırmada yer verilmiştir.

3. Bulgular

Ölçekler Cronbach's Alfa katsayısı olarak 0 ile 1 bandında seyretmektedir. Yine katsayı olarak 0,00 <0,40 bandındaysa ölçek güvenilir olmaktan uzak, 0,40 <0,60 bandındaysa ölçek daha az güvenilirlikte, 0,60

⁴⁰ Akdeniz-Deniz, "Merhamet Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması", 50-55.

⁴¹ Bk. Metin Yaşar, "Bilimsel Araştırma Yöntemleri Dersine Yönelik Tutum Ölçeği Geliştirme Çalışması", *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 4/2 (2014), 109-126.

<0,80 bandındaysa ölçek iyi derecede güvenilir ve $0,80 < 1,00$ bandındaysa ölçek maksimum düzeyde güvenilirdir.⁴²

Tablo 1: Ölçeklerin Güvenilirlik Analizleri

	Madde Sayısı	Cronbach's Alfa
Dinsel Yaşayış Ölçeği	36	0,983
Merhamet Ölçeği	24	0,894

Tabloda ölçeklerin güvenilirlik analizine göre Cronbach Alfa katsayısı verilmiştir. Cronbach Alfa değerlerine göre ölçekler yüksek derecede güvenilirdir.

Tablo 2: Örneklemin Demografik Bilgileri

		n	%
Cinsiyet	Kadın	208	55,6
	Erkek	166	44,4
Yaş	14-15 yaş	125	33,4
	16-17 yaş	145	38,8
	17-18 yaş	104	27,8
Okul	Anadolu Lisesi	227	60,7
	Fen Lisesi	36	9,6
	İmam-Hatip Lisesi	111	29,7
Aile aylık gelir düzeyi	4000-5000 TL arası	185	49,5
	5001-8000 TL arası	112	29,9
	8001 TL ve üstü	77	20,6
Dinin Birey İçin Önemi	Hiç önemli değil	32	8,6
	Biraz önemli	43	11,5
	Önemli	127	34
	Çok önemli	172	46
Dindar Hissetme Durumu	Hiç dindar değil	53	14,2
	Biraz dindar	153	40,9
	Dindar	149	39,8
	Çok dindar	19	5,1

⁴² Bk. Ezel Tavşancıl, *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi* (Ankara: Nobel Yayınları, 2005).

Tablo 2’de katılımcıların kişisel bilgilerinin dağılımı verilmiştir. Buna göre katılımcıların %55’6’sı kadın ve %44,4’ü erkektir. Katılımcıların %38,8’i 16-17 yaş aralığındadır. Katılımcıların % 60,7’si Anadolu lisesi öğrencisidir. Ankete katılanların %49,5’inin aile aylık gelir düzeyi 4000-5000 TL arasındadır. Dinin birey için önemi sorusuna katılımcıların %46’sı çok önemli yanıtını vermiştir. Dindar hissetme durumunda ise katılımcıların %40,9’u biraz dindar olduğunu dile getirmiştir.

Tablo 3: Dinsel Yaşayış ile Merhamet Değişkenlerinin Betimleyici İstatistikleri

	$\bar{x}$	ss.	min.	maks.	çarpıklık	basıklık
<i>İnanç</i>	72,94	20,51	12	84	-1,988	2,633
<i>Ahlâk</i>	68,44	21,85	12	84	-1,655	1,437
<i>İbadet</i>	51,53	21,30	12	84	-0,219	-0,930
<i>Dinsel Yaşayış</i>	192,91	58,37	36	252	-1,430	1,120
<i>Sevecenlik</i>	16,26	3,41	4	20	-1,082	1,170
<i>Umursamazlık</i>	15,81	3,61	4	20	-0,946	0,597
<i>Paylaşımların Bilincinde</i>						
<i>Olma</i>	16,46	3,32	4	20	-1,200	1,588
<i>Bağlantısızlık</i>	15,68	3,45	4	20	-0,962	1,000
<i>Bilinçli Farkındalık</i>	16,20	3,06	4	20	-1,093	1,891
<i>İlişki Kesme</i>	16,16	3,35	4	20	-1,137	1,396
<i>Merhamet Değişkeni</i>	96,56	14,43	54	120	-0,438	-0,674

Merhamet ve Dinsel Yaşayış değişkenlerine ilişkin elde edilen verilerin normal dağılıma uygunluğunun tespit edilebilmesi amacıyla çarpıklık ve basıklık değerleri hesaplanmıştır. Ölçeklerden elde edilen basıklık ve çarpıklık değerlerinin +3 ile -3 arasında olması normal dağılım için yeterli görülmektedir. Bu itibarla her iki ölçek de normal dağılımdadır. Bu sebeple analiz yapılırken parametrik metotlar kullanılmıştır.⁴³

⁴³ Kazım Özdamar, *Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi* (Ankara: Nisan Kitabevi Yayınları, 2015), 256.

Tablo 4: Örneklemin Cinsiyet Değişkenine Göre Dinsel Yaşayış ve Merhamet Düzeyleri

	Kız		Erkek		t	p
	$\bar{x}$	ss.	$\bar{x}$	ss.		
<i>İnanç</i>	75,64	16,63	69,55	24,15	2,763	0,006*
<i>Ahlâk</i>	71,46	17,64	64,66	25,74	2,902	0,004*
<i>İbadet</i>	51,65	19,82	51,38	23,08	0,122	0,903
<i>Dinsel Yaşayış</i>	198,75	48,33	185,60	68,37	2,096	0,037*
<i>Sevecenlik</i>	16,68	3,13	15,72	3,67	2,728	0,007*
<i>Umursamazlık</i>	16,32	3,31	15,17	3,87	3,106	0,002*
<i>Paylaşımların Bilincinde Olma</i>	16,78	2,99	16,05	3,66	2,090	0,037*
<i>Bağlantısızlık</i>	16,13	3,12	15,11	3,76	2,810	0,005*
<i>Bilinçli Farkındalık</i>	16,45	2,98	15,89	3,14	1,783	0,075
<i>İlişki Kesme</i>	16,72	2,76	15,46	3,86	3,553	0,000*
<i>Merhamet</i>	99,09	13,29	93,39	15,18	3,810	0,000*

Tablo 4'te katılımcıların cinsiyet gruplarına göre ölçek ve alt boyut skorlarının bağımsız örneklem t testi sonuçları görülmektedir. Analiz sonuçlarına göre; kızların dinsel yaşayış skor ortalaması $\bar{x}=198,75$ iken erkeklerinki $\bar{x}=185,60$ 'tır. Uyguladığımız t testi sonucunda kızların dinsel yaşayış düzeylerinin erkek katılımcılardan istatistiksel anlamda daha yüksek düzeyde olduğu bulgulanmıştır ($p=0.037$, $p<.05$). Buna ek olarak; dinsel yaşayış inanç, ibadet ve ahlâk alt boyutlarında da kızların skoru erkeklerden yüksek çıkmıştır. Yine tablo 4'teki verilere göre kızların merhamet skorları $\bar{x}=99,09$ iken erkeklerin ise $\bar{x}=93,39$ 'dur. Uygulanan t testi sonucunda kızların merhamet seviyelerinin erkeklerden istatistiksel anlamda daha yüksek düzeyde olduğu bulunmuştur ($p=0.000$, $p<.05$).

Tablo 5: Örneklemin Yaş Değişkenine Göre Dinsel Yaşayış ve Merhamet Düzeyleri

	14-15 yaş		16-17 yaş		17-18 yaş		F	p
	$\bar{x}$	ss.	$\bar{x}$	ss.	$\bar{x}$	ss.		
<i>İnanç</i>	71,70	22,16	74,60	17,81	72,10	21,95	0,862	0,424
<i>Ahlâk</i>	66,87	22,94	70,17	19,83	67,92	23,20	0,806	0,447
<i>İbadet</i>	49,86	21,30	52,08	20,95	52,79	21,86	0,614	0,542
<i>Dinsel Yaşayış</i>	188,43	61,52	196,85	53,38	192,81	61,25	0,697	0,499
<i>Sevecenlik</i>	16,07	3,46	16,52	3,18	16,11	3,65	0,730	0,483
<i>Umursamazlık</i>	15,77	3,71	16,01	3,40	15,59	3,78	0,422	0,656
<i>Paylaşımların Bilincinde Olma</i>	16,63	3,15	16,67	3,19	15,95	3,66	1,677	0,188
<i>Bağlantısızlık</i>	15,66	3,32	15,68	3,56	15,69	3,48	0,004	0,996
<i>Bilinçli Ayrımdalık</i>	16,22	2,88	16,34	3,07	15,98	3,27	0,416	0,660
<i>İlişki Kesme</i>	16,05	3,34	16,35	3,34	16,03	3,39	0,386	0,680
<i>Merhamet</i>	96,40	14,14	97,57	13,97	95,35	15,40	0,732	0,482

Tablo 5'te katılımcıların yaşlarına göre dinsel yaşayış, merhamet ve alt boyut skorlarının bağımsız örneklem t testi sonuçları görülmektedir. Analiz sonuçlarına göre yaş grupları ile dinsel yaşayış, merhamet ve alt boyut skorları açısından istatistiki olarak anlamlı bir fark bulunmamaktadır ($p>0,05$).

Tablo 6: Örneklemin Öğrenim Görülen Okul Türüne Göre Dinsel Yaşayış, Merhamet ve Alt Boyut Skorlarının Karşılaştırılması

	Anadolu Lisesi		Fen Lisesi		İmam-Hatip Lisesi		F	p
	$\bar{x}$	ss.	$\bar{x}$	ss.	$\bar{x}$	ss.		
<i>İnanç</i>	72,04	19,77	51,97	31,71	81,58	9,05	30,830	0,000*
<i>Ahlâk</i>	67,68	21,87	48,69	30,10	76,41	12,45	22,026	0,000*
<i>İbadet</i>	48,86	20,96	33,81	21,77	62,75	15,50	39,706	0,000*
<i>Dinsel Yaşayış</i>	188,57	57,28	134,47	75,94	220,74	32,23	37,786	0,000*

<i>Sevecenlik</i>	16,38	3,31	15,31	4,69	16,31	3,10	0,874	0,421
<i>Umursamazlık</i>	15,59	3,80	15,92	3,23	16,23	3,31	1,222	0,296
<i>Paylaşımların Bilincinde Olma</i>	16,56	3,31	16,06	3,96	16,38	3,13	0,401	0,670
<i>Bağılantısızlık</i>	15,67	3,53	16,31	2,59	15,48	3,54	0,780	0,459
<i>Bilinçli Farkındalık</i>	16,41	3,02	15,28	3,51	16,07	2,96	2,278	0,104
<i>İlişki Kesme</i>	15,99	3,37	16,89	3,09	16,28	3,37	1,228	0,294
<i>Merhamet</i>	96,60	14,38	95,75	15,61	96,75	14,25	0,067	0,936

Tablo 6'da katılımcıların eğitim gördükleri okul türüne göre dinsel yaşayış, merhamet ve alt boyut skorlarının ANOVA test skorları bulunmaktadır. Yapılan analizlerde; okul türleri arasında inanç alt boyut skorları açısından istatistiki olarak anlamlı bir fark çıkmamıştır ($p < 0,05$). Buna göre, tüm gruplar arasında istatistiksel olarak ayırım vardır. İmam-hatip lisesi öğrencilerinin inanç boyutu diğer tüm gruplardan, Anadolu lisesi öğrencilerinin ise fen lisesi öğrencilerinden daha fazladır. Okul türleri arasında ahlâk alt boyut skoru bakımından istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmaktadır ($p < 0,05$). Buna göre, tüm gruplar arasında istatistiksel olarak fark vardır. İmam-hatip lisesi öğrencilerinin ahlâk boyutu diğer tüm gruplardan, Anadolu lisesi öğrencilerinin ise fen lisesi öğrencilerinden daha fazladır. Okul türleri arasında ibadet alt boyut skoru bakımından istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmaktadır ($p < 0,05$). Buna göre, tüm gruplar arasında istatistiksel olarak fark vardır. İmam-hatip lisesi öğrencilerinin ibadet boyutu diğer tüm gruplardan, Anadolu lisesi öğrencilerinin ise fen lisesi öğrencilerinden daha fazladır. Yine Tablo 6'ya göre okul türleri arasında dinsel yaşayış skoru bakımından istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmaktadır ($p < 0,05$). Buna göre, tüm gruplar arasında istatistiksel olarak fark vardır. İmam-hatip lisesi öğrencilerinin dinsel yaşayış skoru diğer tüm gruplardan, Anadolu lisesi öğrencilerinin ise fen lisesi öğrencilerinden daha fazladır. Fakat okul türü değişkenine göre örneklemin merhamet ve alt boyut skorları arasında anlamlı bir fark tespit edilememiştir ($p > .05$).

Tablo 7: Örneklemin Aylık Gelir Düzeyi Bakımından Dinsel Yaşayış ve Merhamet Düzeyleri

	4000-5000 TL arası		5001-8000 TL arası		8001 TL ve üstü		F	p
	$\bar{x}$	ss.	$\bar{x}$	ss.	$\bar{x}$	ss.		
<i>İnanç</i>	76,07	17,21	75,46	17,78	61,73	26,93	9,560	0,000*
<i>Ahlâk</i>	72,61	18,66	70,50	19,52	55,46	26,90	13,044	0,000*
<i>İbadet</i>	55,47	20,71	52,01	19,74	41,39	21,84	12,656	0,000*
Dinsel Yaşayış	204,14	51,34	197,97	51,69	158,57	69,97	13,355	0,000*
<i>Sevecenlik</i>	16,38	3,35	16,54	3,01	15,55	4,01	1,774	0,173
<i>Umursamazlık</i>	16,17	3,54	15,70	3,69	15,12	3,60	2,402	0,092
<i>Paylaşımların Bilincinde Olma</i>	16,52	3,35	16,69	3,07	15,97	3,59	1,117	0,328
<i>Bağlantısızlık</i>	15,99	3,31	15,31	3,66	15,45	3,47	1,544	0,215
<i>Bilinçli Farkındalık</i>	16,30	3,16	16,35	2,77	15,75	3,23	1,045	0,353
<i>İlişki Kesme</i>	16,43	3,22	15,86	3,54	15,95	3,36	1,226	0,295
<i>Merhamet</i>	97,78	13,98	96,45	13,55	93,79	16,39	2,099	0,124

Tablo 7’de katılımcıların aylık aile gelirlerine göre dinsel yaşayış, merhamet ve alt boyut skorlarının ANOVA test neticeleri bulunmaktadır. Buna göre; aylık gelir durumlarında inanç alt boyut skoru açısından istatistiki anlamda herhangi bir fark çıkmamıştır ($p=0,000$, $p<0,05$). Buna göre, aylık aile gelirleri 8000 TL ve üstü olanların inanç alt boyut skoru, diğer gruplardan düşüktür. Aile gelir durumu grupları arasında ahlâk alt boyut skoru bakımından istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmaktadır ($p=0,000$, $p<0,05$). Buna göre, aylık aile gelirleri 8000 TL ve üstü olanların ahlâk alt boyut skoru, diğer gruplardan düşüktür. Aile gelir durumlarında ibadet skoru açısından istatistiksel olarak anlamlı bir fark çıkmaktadır ($p=0,000$, $p<0,05$). Buna göre, aylık aile gelirleri 8000 TL ve üstü olanların ibadet alt boyut skoru, diğer gruplardan düşüktür. Aile gelir durumunda dinsel yaşayış skoru bakımından istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmaktadır ($p=0,000$, $p<0,05$). Buna göre, aylık aile gelirleri 8000 TL ve üstü olanların dinsel yaşayış skoru, diğer gruplardan düşüktür. Fakat Tablo 7’ye göre örneklemin aylık aile gelir düzeyi ile merhamet ve alt boyut skorları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilememiştir ($p>0,05$).

Tablo 8: Örneklemin Dinin Birey İçin Önemi Bakımından Karşılaştırılması

	Hiç önemli değil		Biraz önemli		Önemli		Çok önemli		F	p
	$\bar{x}$	ss.	$\bar{x}$	ss.	$\bar{x}$	ss.	$\bar{x}$	ss.		
<i>İnanç</i>	24,38	17,12	56,79	21,73	77,27	12,07	82,81	4,70	144,391	0,000*
<i>Ahlâk</i>	20,06	15,09	49,49	23,99	72,65	13,58	79,08	8,21	170,364	0,000*
<i>İbadet</i>	19,97	14,77	30,65	15,56	47,41	15,37	65,67	14,38	131,002	0,000*
Dinsel Yaşayış	64,41	36,47	136,93	52,43	197,32	34,58	227,56	23,10	233,025	0,000*
<i>Sevecenlik</i>	14,28	5,08	15,98	3,31	15,80	3,38	17,03	2,84	6,075	0,001*
<i>Umursamazlık</i>	14,25	3,60	14,91	3,00	15,70	3,77	16,41	3,51	4,630	0,003*
<i>Paylaşımın</i>										
<i>Bilincinde Olma</i>	15,41	4,40	16,91	2,67	16,28	3,41	16,67	3,15	1,320	0,272
<i>Bağılantısızlık</i>	15,50	3,30	15,51	3,43	15,42	3,49	15,94	3,47	0,635	0,593
<i>Bilinçli Farkındalık</i>	15,81	3,90	16,00	2,91	16,05	3,23	16,44	2,79	0,677	0,567
<i>İlişki Kesme</i>	15,88	3,41	15,79	2,82	15,84	3,44	16,54	3,38	1,377	0,249
Merhamet	91,13	17,47	95,09	12,90	95,09	14,42	99,03	13,80	3,421	0,020*

Tablo 8’de katılımcıların dinin birey için önemine göre dinsel yaşayış, merhamet ve alt boyut skorlarının ANOVA testi sonuçları görülmektedir. Analiz sonuçlarına göre; dinin birey için önemi, grupları arasında inanç alt boyut skorları açısından istatistiki olarak anlamlı fark bulunmaktadır ($p<0,05$). Buna göre, tüm gruplar arasında istatikselsel olarak fark vardır. Dinin kendisi için çok önemli olduğunu belirten öğrencilerin inanç boyutu diğer tüm gruplardan daha yüksektir. Dinin birey için önemi gruplar bakımından ahlâk alt boyut skoru açısından istatistiki olarak anlamlı fark bulunmaktadır ($p<0,05$). Buna göre, tüm gruplar arasında istatikselsel olarak fark vardır. Dinin kendisi için çok önemli olduğunu belirten öğrencilerin ahlâk boyutu diğer tüm gruplardan daha yüksektir. Dinin birey için önemi gruplar bakımından ibadet alt boyut skoru bakımından istatikselsel olarak anlamlı bir fark bulunmaktadır ($p<0,05$). Buna göre, tüm gruplar arasında istatikselsel olarak fark vardır. Dinin kendisi için çok önemli olduğunu belirten öğrencilerin ibadet boyutu diğer tüm gruplardan daha yüksektir. Dinin birey için önemi grupları arasında dinsel yaşayış skoru bakımından istatikselsel olarak anlamlı bir fark bulunmaktadır ($p<0,05$). Buna göre, tüm gruplar arasında istatikselsel olarak fark vardır. Dinin kendisi için çok önemli olduğunu belirten öğrencilerin dinsel yaşayış skoru diğer tüm gruplardan daha yüksektir.

Yine Tablo 8’e göre dinin birey için önemi grupları arasında sevecenlik alt boyut skoru bakımından istatikselsel olarak anlamlı fark bulunmaktadır ($p<0,05$). Buna göre, çok önemli yanıtını verenlerin sevecenlik alt boyut skoru, *hiç önemli değil* ve önemli yanıtını verenlerden daha yüksektir. Dinin birey için önemi grupları arasında umursamazlık alt boyut skoru bakımından istatikselsel olarak anlamlı bir fark bulunmaktadır ($p<0,05$). Buna göre, çok önemli yanıtını verenlerin umursamazlık alt boyut skoru, *hiç önemli değil* yanıtını verenlerden daha yüksektir. Dinin birey için önemi grupları arasında merhamet skoru bakımından istatikselsel olarak anlamlı bir fark bulunmaktadır ($p<0,05$). Buna göre, çok önemli yanıtını verenlerin merhamet skoru, *hiç önemli değil* yanıtını verenlerden daha yüksektir.

Tablo 9: Örneklemin Dindar Hissetme Durumu Bakımından Karşılaştırılması

	Hiç dindar değil		Biraz dindar		Dindar		Çok dindar		F	p
	$\bar{x}$	ss.	$\bar{x}$	ss.	$\bar{x}$	ss.	$\bar{x}$	ss.		
<i>İnanç</i>	34,83	23,96	75,59	13,86	82,38	5,34	83,79	0,71	91,686	0,000*
<i>Ahlâk</i>	31,59	23,91	69,79	17,29	78,33	8,98	82,90	2,47	98,757	0,000*
<i>İbadet</i>	22,94	16,04	47,28	17,20	63,22	14,75	73,90	12,28	100,363	0,000*
Dinsel Yaşayış	89,36	55,79	192,66	41,49	223,93	24,46	240,58	14,53	128,508	0,000*
<i>Sevecenlik</i>	14,98	4,53	16,05	3,26	16,67	2,96	18,26	3,03	5,046	0,003*
<i>Umursamazlık</i>	14,87	3,43	15,63	3,41	16,17	3,68	17,05	4,55	2,626	0,050
<i>Paylaşımın Bilincinde</i>										
<i>Olma</i>	16,02	3,94	16,52	3,15	16,46	3,21	17,21	3,75	0,648	0,585
<i>Bağlantısızlık</i>	15,87	3,09	15,37	3,38	15,76	3,51	17,00	4,38	1,429	0,234
<i>Bilinçli Farkındalık</i>	15,87	3,71	16,10	2,81	16,38	2,92	16,53	4,10	0,433	0,730
<i>İlişki Kesme</i>	16,15	3,17	15,96	3,07	16,25	3,57	17,11	4,21	0,718	0,542
<i>Merhamet</i>	93,75	16,70	95,61	13,58	97,69	14,12	103,16	14,89	2,549	0,056

Tablo 9'da katılımcıların dindar hissetme durumuna göre dinsel yaşayış, merhamet ve alt boyut skorlarının ANOVA test analiz sonuçları görülmektedir. Analiz sonuçlarına göre; dindar hissetme gruplar bakımından inanç alt boyut skoru açısından istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmaktadır ($p < 0,05$). Buna göre, tüm gruplar arasında istatistiksel olarak fark vardır. Çok dindar olduğunu belirten öğrencilerin inanç boyutu diğer tüm gruplardan daha yüksektir. Dindar hissetme gruplar arasında ahlâk alt boyut skoru bakımından istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmaktadır ($p < 0,05$). Buna göre, tüm gruplar arasında istatistiksel olarak fark vardır. Çok dindar olduğunu belirten öğrencilerin ahlâk boyutu diğer tüm gruplardan daha yüksektir. Dindar hissetme grupları arasında ibadet alt boyut skoru bakımından istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmaktadır ($p < 0,05$). Buna göre, tüm gruplar arasında istatistiksel olarak fark vardır. Çok dindar olduğunu belirten öğrencilerin ibadet boyutu diğer tüm gruplardan daha yüksektir. Dindar hissetme gruplar açısından dinsel yaşayış skoru bakımından istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmaktadır ($p < 0,05$). Buna göre, tüm gruplar arasında istatistiksel

olarak fark vardır. Çok dindar olduğunu belirten öğrencilerin dinsel yaşayış skorları diğer tüm gruplardan daha yüksektir.

Yine Tablo 9'a göre örneklemin dindar hissetme gruplar bakımından sevecenlik alt boyut skoru açısından istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmaktadır ($p < 0,05$). Buna göre, çok dindarım yanıtını verenlerin sevecenlik alt boyut skoru, biraz dindar ve hiç dindar değil yanıtını verenlerden daha yüksektir. Fakat örneklemin dindar hissetme düzeyi ile merhamet skorları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilememiştir ($p > 0,05$).

Tablo 10: Dinsel Yaşayış ve Merhamet Ölçeklerinin Korelasyon Analizi

		İnanç	Ahlâk	İbadet	Dinsel Yaşayış Ölçeği
Sevecenlik	r	0,238	0,322	0,201	0,277
	p	0,000*	0,000*	0,000*	0,000*
Umursamazlık	r	0,139	0,158	0,046	0,125
	p	0,007*	0,002*	0,377	0,016*
Paylaşımın Bilincinde Olma	r	0,075	0,124	-0,032	0,061
	p	0,148	0,017*	0,541	0,239
Bağılantısızlık	r	-0,006	0,040	-0,059	-0,008
	p	0,911	0,435	0,255	0,871
Bilinçli Farkındalık	r	0,095	0,156	0,076	0,119
	p	0,067	0,002*	0,143	0,021*
İlişki Kesme	r	0,062	0,108	-0,016	0,057
	p	0,234	0,036*	0,761	0,276
Merhamet	r	0,141	0,212	0,050	0,147
	p	0,006*	0,000*	0,336	0,004*

Tablo 10'da dinsel yaşayış ve merhamet ölçeklerinin ve alt boyutlarının ilişki analizleri yapılmıştır. Pearson korelasyon katsayılarına göre 0-0.25 çok zayıf, 0.26-0.49 zayıf, 0.50-0.69 orta, 0.70-0.89 yüksek, 0.90-1.00 ise maksimum ilişki bulunmaktadır.⁴⁴ Buna göre; inanç alt boyut skoru ile sevecenlik alt boyut skoru ($r=0,238$) arasında pozitif

⁴⁴ Bk. Yahşi Yazıcıoğlu-Samiye Erdoğan, *SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Detay Yayıncılık, 2014).

tif yönlü çok zayıf bir ilişki bulunmaktadır. İnanç alt boyut skoru ile umursamazlık alt boyut skoru ($r=0,139$) arasında pozitif yönlü çok zayıf bir ilişki bulunmaktadır. İnanç alt boyut skoru ile merhamet ölçeği skoru ($r=0,141$) arasında pozitif yönlü çok zayıf bir ilişki bulunmaktadır. Ahlâk alt boyut skoru ile sevecenlik alt boyut skoru ($r=0,322$) arasında doğrusal açıdan zayıf bir ilişki bulunmaktadır. Ahlâk alt boyut skoruyla umursamazlık skoru ($r=0,158$) ele alındığında doğrusal açıdan çok zayıf bir ilişki bulunmaktadır. Ahlâk alt boyut skoru ile paylaşımların bilincinde olma alt boyut skoru ($r=0,124$) arasında pozitif yönlü çok zayıf bir ilişki bulunmaktadır. Ahlâk alt boyut skoru ile bilinçli ayrımcıdalık alt boyut skoru ($r=0,156$) arasında pozitif yönlü çok zayıf bir ilişki bulunmaktadır. Ahlâk alt boyut skoru ile ilişki kesme alt boyut skoru ($r=0,108$) arasında pozitif açıdan çok zayıf bir ilişki bulunmaktadır. Ahlâk alt boyut skoru ile merhamet ölçeği skoru ($r=0,212$) arasında pozitif yönlü çok zayıf bir ilişki bulunmaktadır. İbadet alt boyut skoru ile sevecenlik alt boyut skoru ($r=0,201$) doğrusal açıdan minimum bir ilişki vardır. Dinsel yaşayış ölçek skoruyla sevecenlik alt boyut skoru ($r=0,277$) arasında zayıf bir ilişki vardır. Dinsel yaşayış ölçek skoru ile umursamazlık alt boyut skoru ($r=0,125$) arasında pozitif yönlü çok zayıf bir ilişki bulunmaktadır. Dinsel yaşayış ölçek skoru ile bilinçli farkındalık alt boyut skoru ($r=0,119$) arasında pozitif olarak çok zayıf ilişki vardır. Dinsel yaşayış skoruyla merhamet ölçek skoru ($r=0,147$) arasında pozitif açıdan çok zayıf bir ilişki vardır.

Tablo 11: Dinsel Yaşayış ile Merhamet Arasındaki Regresyon Analiz Sonuçları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Katsayılar			Model		
		B	t	p	F	p	R ²
Merhamet	sabit	89,541	35,057	0,000	8,245	0,004	0,022
	Dinsel Yaşayış	0,036	2,871	0,004			

Tablo 11’de dinsel yaşayış ile merhamet kavramlarının basit regresyon analizi sonuçları görülmektedir. Regresyon analizi sonuçlarına göre dinsel yaşayış, merhamet duygusunu anlamlı düzeyde yordamaktadır ($p<0,05$). Regresyon analizinde bağımsız değişken olarak dinsel

yaşayış, bağımlı değişken olarak ise merhamet duygusu kabul edilmiştir. Bağımsız değişken bağımlı değişkendeki değişimin %22'sini açıklamaktadır. Regresyon analizi sonuçlarına göre, dinsel yaşayış merhamet duygusunu anlamlı düzeyde yordamaktadır ($p<0,5$). Dinsel yaşayışta 1 birim değişim merhamet duygusunda 0.036 birim değişime neden olmaktadır.

Tablo 12: Örneklem Dinî Yaşayış Durumuna Göre Merhamet Düzeyleri

	Dinî Yaşayış	N	$\bar{x}$	ss.
Merhamet	Yüksek	252	98,13	14,22
	Düşük	122	93,31	14,37

Tablo 12'deki verilere göre örneklem dinî yaşayış durumuna göre merhamet düzeyleri t testi sonuçları görülmektedir. Analiz sonuçlarına göre dinî yaşayış düzeyleri düşük olan katılımcıların merhamet skor ortalaması $x=93,31$ iken, dinî yaşayış düzeyi yüksek olanların merhamet skor ortalaması $x=98,13$ 'tür. Buna göre dinî yaşayış düzeyleri yüksek olan katılımcıların merhamet düzeylerinin dinsel yaşayış düşük olanlarından anlamlı biçimde daha yüksek olduğu bulgulanmıştır ($t=3,066$ $df= 372$ $p=0,002$).

4. Tartışma ve Sonuç

Araştırmada kız öğrencilerin merhamet düzeylerinin erkek öğrencilerden istatistiksel olarak daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Esasında bu beklenen bir durumdur. Çünkü kızların fiziksel ve duygusal yapı ve annelik içgüdüleri olduğu düşünüldüğünde merhamet duygusundaki bu farklılaşma daha iyi anlaşılacaktır. Diğer taraftan kızların ruhsal açıdan sahip oldukları hassas ve kırılğan özellikleri nedeniyle diğer insanlara karşı da aynı davranışı göstererek erkeklerden daha merhametli bir duyguya sahip oldukları ifade edilebilir. Biyolojik olarak erkeklerden farklı yaratılan kızlar, bazı psikolojik niteliklere de sahiptirler. Sözü geçen farklılaşma kızlarla erkekler arasında bir eşitsizlik oluşturduğu veya toplum tarafından olumsuz biçimde algılandığı, zira kızların bu niteliklerinin sosyolojik bağlamda ve cinsiyet açısından ele alınması şeklinde bazı tartışmalar bu-

lanmaktadır.⁴⁵ Ancak cinsiyet farklılıklarının kökeni ile ilgili yapılan bazı yorumlama girişimlerinin yanında sosyal hayatta da cinsiyet anlamında yapılan bazı çalışmalar, sözü edilen bu farklılığın kaçınılmaz bir gerçeklik olduğuna işaret etmektedir. Zira kişilik özellikleri açısından kızların erkeklere nazaran daha çok kaygılı, daha bağımlı ve pasif, çekingen ve erkeklere göre daha itaatkâr olduğu bilinmektedir.⁴⁶ Buna ek olarak kızlar erkeklere göre depresyona daha çok eğilimlidir.⁴⁷ Fakat kızların erkeklere göre şükretme seviyelerinin daha yüksek olduğu⁴⁸ ve kızların daha dindar oldukları⁴⁹ gibi pek çok değişken açısından cinsiyetler arasında önemli farklılıklar olduğu ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda kızların bilhassa dinî yaşayış seviyelerinin erkeklere nazaran yüksek çıkması, merhamet kavramı konusunda da bilgi vermektedir. Çünkü merhamet duygusu dindarlık ile kuvvetli bir ilişkiye sahiptir. Bu açıdan düşünüldüğünde kız öğrencilerin erkek öğrencilere oranla merhamet seviyelerinin yüksek olması onların sahip oldukları dindarlık yaşayışları ile ilişkilendirilebilir.⁵⁰ Yapıcı,⁵¹ Gürsu,⁵² Hayta,⁵³ Baynal⁵⁴ ve Çelik⁵⁵ tarafından yapılan araştırmalarda da kadınların erkeklerden daha dindar olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmada yaş değişkeni ile merhamet, dinî yaşayış ve alt boyut-

⁴⁵ Saffet Kartopu-Hızır Hacıkeleşoğlu, “Merhamet ve Dindarlık: Üniversite Öğrencileri Üzerine Ampirik Bir Araştırma”, *International Journal of Social Science* 59 (2017), 219.

⁴⁶ Asım Yapıcı, “Cinsiyete Göre Ayrımlaşan Dindarlıklar ve Kadınlarda Dinsel Yaşamın Ayrımlı Görüntüleri”, *Dinî Araştırmalar Kadın Özel Sayısı* (2016), 141.

⁴⁷ Abdülkerim Bahadır, *İnsanın Anlam Arayışı ve Din: Logoterapik Bir Araştırma* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2002), 16.

⁴⁸ Ali Ayten vd., “Dinî Başa Çıkma, Şükür ve Hayat Memnuniyeti İlişkisi: Hastalar, Hasta Yakınları ve Hastane Çalışanları Üzerine Bir Araştırma”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 12/2 (2012), 75.

⁴⁹ Yapıcı, “Cinsiyete Göre Ayrımlaşan Dindarlıklar ve Kadınlarda Dinsel Yaşamın Ayrımlı Görüntüleri”, 150.

⁵⁰ Kartopu-Hacıkeleşoğlu, “Merhamet ve Dindarlık: Üniversite Öğrencileri Üzerine Ampirik Bir Araştırma”, 220.

⁵¹ Bk. Asım Yapıcı, *Ruh Sağlığı ve Din: Psiko-sosyal Uyum ve Dindarlık* (Adana: Karahan Kitabevi, 2013).

⁵² Bk. Orhan Gürsu, *Ergenlik Döneminde Psikolojik Sağlık ve Dindarlık İlişkisi* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011).

⁵³ Bk. Hayati Hökekeleli (ed.), *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi* (İstanbul: Dem Yayınları, 2015), 137-179.

⁵⁴ Bk. Fatma Baynal, “Yetişkinlerde Dindarlık ve Ruh Sağlığı İlişkisinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 4/1 (2015), 206-231.

⁵⁵ Bk. Celalettin Çelik, *Şehirleşme ve Din* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2002).

larında herhangi bir anlamlı ilişki tespit edilememiştir. Yapıcı, 20-23 yaş arası örnekleminde yaptığı çalışmasında da dua etme sıklığı hariç dindarlığın diğer boyutlarında anlamlı bir ilişki bulamamıştır.⁵⁶ Yine bu konu ile ilgili olarak Kimter'in,⁵⁷ Pür'ün,⁵⁸ Gürsu'nun⁵⁹ ve Yakut'un⁶⁰ yaptığı çalışmalarda da yaş ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Ancak her ne kadar anlamlı olmasa da genel anlamda bir değerlendirme yapıldığında ülkemizde yapılan araştırmalara bakıldığında yaş ile birlikte dindarlığın da artma eğiliminde olduğu görülmektedir.⁶¹ Örneğin; Arslan,⁶² Özel,⁶³ Demir,⁶⁴ Kula⁶⁵ ve Kızılgeçit⁶⁶ tarafından yapılan çalışmalarda da katılımcıların yaş grubu yükseldikçe dindarlık skorlarının da yükseldiği ve bunun anlamlılık düzeyine ulaştığı görülmektedir. Fakat ilgili literatür tarandığında yaş ve merhamet konusu ile ilgili herhangi bir araştırmanın olmadığı görülmektedir. Bu çalışmada okul türü değişkeni ile dinî yaşayış ve alt boyutlarında anlamlı bir ilişki bulunurken merhamet ile okul türü değişkeni arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır. Araştırma bulgularına göre imam-hatip lisesinde okuyan öğrencilerin dinsel yaşayış ve alt boyutlarında fen lisesi ve Anadolu lisesindeki öğrencilerden anlamlı derecede farklılaşmasını normal karşılamak gerekir. Çünkü orta ve yüksek derecede dinî bilgiler alanlar almayanlara göre daha dindar bir durum içerisindedirler. Zira temelde aile başta olmak üzere sosyal ve akran çevreleri-

⁵⁶ Yapıcı, *Ruh Sağlığı ve Din: Psiko-sosyal Uyum ve Dindarlık*, 193.

⁵⁷ Bk. Nurten Kimter, *Benlik Saygısı ve Dindarlık İlişkisi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008).

⁵⁸ Bk. İlyas Pür, *Ortaöğretim Öğrencilerinde Dinî Hayat ile Kaygı ve Yalnızlık Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma* (Mersin Örneği) (Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020).

⁵⁹ Bk. Gürsu, *Ergenlik Döneminde Psikolojik Sağlık ve Dindarlık İlişkisi*.

⁶⁰ Bk. Selahattin Yakut, *Öğretmenlerde Yabancılaşma, Yalnızlık ve Dindarlık İlişkisi: Polatlı Örneği* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016).

⁶¹ Yapıcı, *Ruh Sağlığı ve Din: Psiko-sosyal Uyum ve Dindarlık*, 193.

⁶² Bk. Mustafa Arslan, *Türk Popüler Dindarlığı* (İstanbul: Dem Yayınları, 2004).

⁶³ Bk. İsa Özel, "Mahkûmların Dindarlık ve Sürekli Kaygı Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi: Samsun Örneği", *Akademik Araştırmalar Dergisi* 14/54 (2012), 163-192.

⁶⁴ Bk. Şükran Çevik Demir, *Ergenlerde Benlik Saygısı ve Dinî Başa Çıkma* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013).

⁶⁵ Bk. Hökelekli, *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*, 33-81.

⁶⁶ Bk. Muhammet Kızılgeçit, *Yalnızlık, Umutsuzluk ve Dindarlık Üzerine: Psiko-sosyal Bir Çalışma* (Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2015).

nin de etkisiyle bu gençlerin dindarlık düzeyleri artmaktadır. Nitekim Kimter,⁶⁷ Gürsu,⁶⁸ Hayta⁶⁹ ve Kula'nın⁷⁰ bulgularına göre dinî eğitim alan öğrenciler daha dindardır. İmam-hatip lisesi öğrencileri üzerine yapılan araştırmalarda onların dini ön planda tutmaları ve kimliklerini ve kişiliklerini oluşturan temel motifi dinî değerler olması, grup değerlerine kişisel değerlerden daha çok önem vermeleri ve birçok insani değerler açısından diğer lise öğrencilerine göre farklı bir kategoride olmaları genel anlamda onların dindarlıklarına yönelik ipuçları göstermektedir. Zira dindarlık-merhamet ilişkisi düşünüldüğünde ilk başta imam-hatip lisesi öğrencilerinin merhamet seviyelerinin diğer liselere oranla daha fazla çıkması beklenen bir durumdur.

Araştırmada öğrencilerin aylık gelir değişkeni ile dinî yaşayış ve alt boyutları arasında negatif yönlü anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. İnsanı bir dine inanmaya ve bağlanmaya yönelten sosyo-psikolojik sebeplerden birisi de maddi ve manevi ihtiyaçlar ile çaresizliktir. Gelir düzeyi yükseldikçe istenilen şeylerin kolaylıkla ulaşılabilir olması sonucunda çaresizlik ve acizlik gibi duyguların zayıflaması dinî yaşayışı azaltabilmektedir. Bununla birlikte gelir düzeyi ile dindarlık arasında pozitif yönde araştırma bulguları da vardır. Gürsu'nun yaşlı bireyler üzerinde yaptığı araştırmada ise gelir düzeyi ile dindarlık arasında pozitif yönlü anlamlı ilişki bulunmuştur.⁷¹ Dinî kaynaklarda zenginlik doğrudan emredilen veya yasaklanan bir durum olmamakla birlikte Kur'an'ın ifadelerine bütüncül anlamda bakıldığında çalışmayı⁷² ve üretmeyi⁷³ tavsiye ederek bireyin manen olduğu kadar maddi olarak da zenginleşmesine katkı sağladığını ifade edebiliriz. Araştırmada dinî yaşayış ile merhamet arasında pozitif yönlü anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Regresyon analizi sonucunda dinî yaşayışın merhamet üzerinde %22 oranında etkisinin

⁶⁷ Kimter, *Benlik Saygısı ve Dindarlık İlişkisi*.

⁶⁸ Gürsu, *Ergenlik Döneminde Psikolojik Sağlık ve Dindarlık İlişkisi*.

⁶⁹ Hayta, *İbadetler ve Ruh Sağlığı*.

⁷⁰ Kula, *Gençlik Döneminde Kimlik ve Din*.

⁷¹ Bk. Orhan Gürsu, "Din, Manevi İyi Oluş ve Yaşlılık", *Journal of International Social Research* 11/61 (2018), 1176-1190.

⁷² el-İnşirâh 94/7; en-Necm 53/39.

⁷³ en-Nahl 16/97.

olduğu bulunmuştur. Buna göre bireylerde dindarlık arttıkça merhamet duygusunun da arttığı anlaşılmaktadır. Din, varoluşa ve olumsuz yaşam koşullarına değer kazandırarak; bireye görev ve sorumluluklar vererek; beden ve ruh sağlığına zararlı olan maddeleri ve kötü davranışları yasaklayarak; sevgi, saygı, yardımlaşma, merhamet, sabır, öz kontrol gibi pozitif duygu ve davranışları geliştirerek bireyin merhamet duygusuna olumlu katkı sağlamaktadır.

Bu çalışmada kız öğrencilerin merhamet puanları erkek öğrencilerden anlamlı oranda yüksek bulunmuştur. Araştırmada yaş değişkeni ile merhamet, dinî yaşayış ve alt boyutlarında herhangi bir anlamlı ilişki tespit edilememiştir. Araştırmada öğrencilerin aylık gelir değişkeni ile dinî yaşayış ve alt boyutları arasında negatif yönlü anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Bu çalışmada okul türü değişkeni ile dinî yaşayış ve alt boyutlarında anlamlı bir ilişki bulunurken merhamet ile okul türü değişkeni arasında ise anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır. Araştırmada dinî yaşayış ile merhamet arasında pozitif yönlü anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Regresyon analizi sonucunda dinî yaşayışın merhamet üzerinde %22 oranında etkisinin olduğu saptanmıştır. Buna göre bireylerde dindarlık arttıkça merhamet duygusunun da arttığı anlaşılmaktadır. Bu çalışmadan elde ettiğimiz sonuçlar konu üzerine yapılmış başka araştırmaların sonuçları ile uyumludur. Araştırmamız sadece Mersin ilindeki lise öğrencileri üzerinde uygulanmış olması yönüyle sınırlıdır. Dinin kişinin merhamet duygusu üzerindeki etkisinin daha net bir şekilde tespiti için farklı kesimlerden örneklem üzerinde araştırma yapılmalıdır.

Kaynakça

- Akdeniz, Seher-Deniz, Mehmet Engin. “Merhamet Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”. *The Journal of Happiness And Well-Being* 4/1 (2016), 50-61.
- Aristoteles. *Retorik*. çev. Mehmet H. Doğan. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014.
- Armaner, Neda. *Psikopatolojide Dinî Belirtiler*. Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1973.
- Arslan, Mustafa. *Türk Popüler Dindarlığı*. İstanbul: Dem Yayınları, 2004.

- Ayten, Ali. "Affetme Eğilimi ve Dindarlıkla İlişkisi Üzerine". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37/1 (2009), 111-128.
- Ayten, Ali vd. "Dinî Başa Çıkma, Şükür ve Hayat Memnuniyeti İlişkisi: Hastalar, Hasta Yakınları ve Hastane Çalışanları Üzerine Bir Araştırma". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 12/2 (2012), 45-79.
- Ayten, Ali. *Empati ve Din: Türkiye'de Yardımlaşma ve Dindarlık Üzerine Psikososyal Bir Araştırma*. İstanbul: İz Yayınları, 2013.
- Bahadır, Abdülkerim. *İnsanın Anlam Arayışı ve Din: Logoterapik Bir Araştırma*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2002.
- Baynal, Fatma. "Yetişkinlerde Dindarlık ve Ruh Sağlığı İlişkisinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 4/1 (2015), 206-231.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi' u's-şâhih*. nşr. Muhammed Zühreir b. Nasr. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 2. Basım, 1422/2001.
- Çelik, Celalettin. *Şehirleşme ve Din*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2002.
- Demir, Şükran Çevik. *Ergenlerde Benlik Saygısı ve Dinî Başa Çıkma*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Germer, Christopher. *The mindful path to self-compassion: Freeing yourself from destructive thoughts and emotions*. Hove: Routledge, 2009.
- Gürsu, Orhan. *Ergenlik Döneminde Psikolojik Sağlık ve Dindarlık İlişkisi*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.
- Gürsu, Orhan. "Din, Manevi İyi Oluş ve Yaşlılık". *Journal of International Social Research* 11/61 (2018), 1176-1190.
- Hamilton, Clarence. *Buddhism, A Religion of Infinite Compassion*. USA: The Liberal Arts Press, 1952.
- Hökelekli, Hayati. "Merhamet". *Dem Dergisi* 1/4 (2007), 78-82.
- Hökelekli, Hayati. "Gökyüzünden Yeryüzüne Yayılan Bir Değer: Merhamet ve Eğitimi". *Diyanet Aylık Dergisi* 244 (2011), 13-16.
- Hökelekli, Hayati (ed.). *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*. İstanbul: Dem Yayınları, 2015.
- İşgör, İsa Yücel. "Üniversite Öğrencilerinde Bağlanma Stilleri ve Akademik Başarının Merhamet Üzerindeki Yordayıcı Etkisi". *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 19/1 (2017b), 82-99.
- İşgör, İsa Yücel. "Merhametin Öznel İyi Oluş Üzerindeki Yordayıcı Etkisi-

- nin İncelenmesi". *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 16/2 (2017a), 425-436.
- Karagöz, İsmail. *Allah, İnsan ve Merhamet*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Kartopu, Saffet-Hacıkeleşoğlu, Hızır. "Merhamet ve Dindarlık: Üniversite Öğrencileri Üzerine Ampirik Bir Araştırma". *International Journal of Social Science* 59 (2017), 203-227.
- Kaya, Mevlüt-Aydın, Cüneyd. "Üniversite Öğrencilerinin Dini İnanç ile Ahlaki Olgunluk Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (2011), 15-42.
- Kayıklık, Hasan. *Orta Yaş ve Yaşlılıkta Dinsel Eğimler*. Adana: Baki Kitabevi, 2003.
- Kayıklık, Hasan-Kalgı, Mehmet Emin. "Dinsel Yaşayış Ölçeği: Geçerlik Güvenirlilik Çalışması". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (2017), 1-19.
- Kızılgöçit, Muhammet. *Yalnızlık, Umutsuzluk ve Dindarlık Üzerine: Psiko-sosyal Bir Çalışma*. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2015.
- Kimter, Nurten. *Benlik Saygısı ve Dindarlık İlişkisi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Kur'ân-ı Kerim Meâli*. çev. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2009.
- Kutsal Kitap*. İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2008.
- Maslow, Abraham. *Dinler, Değerler, Doruk Deneyimler*. çev. H. Koray Sönmez. İstanbul: Kuraldışı Yayınları, 1996.
- Oman, Doug Thoresen. *Handbook of the Psychology of Religion and Spirituality*. ed. Raymond F. Paloutzian, Crystal L. Park. London: The Guilford Press, 2005.
- Osho. *Sevgi Aşkın En Güzel Çiçeği*. çev. Sangeet. İstanbul: Ganj Yayınları, 2007.
- Öncü, Şule. "Psikoterapistin Merhameti". *Psikeart Dergisi* 38 (2015), 30-33.
- Özbay, M. Haluk-Göka Şenol. *Her Halde İnsan*. Ankara: Elips Yayınları, 2004.
- Özdamar, Kazım. *Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi*. Ankara: Nisan Kitabevi Yayınları, 2015.
- Özel, İsa. "Mahkûmların Dindarlık ve Sürekli Kaygı Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi: Samsun Örneği". *Akademik Araştırmalar Dergisi* 14/54 (2012), 163-192.

- Pazarlı, Osman. *Din Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982.
- Peker, Hüseyin. “Merhamet Eğitiminde Model Almanın Önemi”. *Diyanet Aylık Dergisi* (2011), 20-22.
- Pommier, Elizabeth Ann. “The Compassion Scale”. *The University of Texas at Austin* (2010).
- Pür, İlyas. *Ortaöğretim Öğrencilerinde Dinî Hayat ile Kaygı ve Yalnızlık Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma (Mersin Örneği)*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Sayar, Kemal. *Merhamet: Kalbe Dönüş İçin Son Çağrı*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2008.
- Sayar, Kemal. “Şiddet ve Merhametsizliğin Kökenleri”. *Diyanet Aylık Dergisi* (2011), 23-24.
- Seligman, Martin Elias Peter–Csikszentmihalyi, Mihaly. “Positive Psychology: An Introduction”. *American Psychologist* 55/1 (2000), 5-14.
- Seligman, Martin Elias Peter. *Gerçek Mutluluk*. çev. Sema Kurt Akbaş. Ankara: Hyb Basım Yayın, 2007.
- Tavşancıl, Ezel. *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi*. Ankara: Nobel Yayınları, 2005.
- Underwood, Glynn. *The Science of Compassionate Love: Theory, Research And Applications*. Molden USA: Wiley-Blackwell Publishing, 2009.
- Villiers, G. R. Pieter. “A Spirituality of Mercy in A Time of War”. *Religion And Theology* 18 (2011), 147-172.
- Yakut, Selahattin. *Öğretmenlerde Yabancılaşma, Yalnızlık ve Dindarlık İlişkisi: Polatlı Örneği*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Yapıcı, Asım. *Ruh Sağlığı ve Din: Psiko-sosyal Uyum ve Dindarlık*. Adana: Karahan Kitabevi, 2013.
- Yapıcı, Asım. “Cinsiyete Göre Ayrımlaşan Dindarlıklar ve Kadınlarda Dinsel Yaşamın Ayrımlı Görüntüleri”. *Dinî Araştırmalar* 19/49 (2016), 131-161.
- Yaşar, Metin. “Bilimsel Araştırma Dersine Yönelik Tutum Ölçeği Geliştirme Çalışması”. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi* (2014), 109-126.
- Yazıcıoğlu, Yahşi-Erdoğan, Sami. *SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Detay Yayıncılık, 2014.